

MÉSZÁROS KÁLMÁN

Miért éppen Borsi?**Tények, talányok, tévedések II. Rákóczi Ferenc születéséről**

II. Rákóczi Ferenc születésének régóta köztudomású adatai ma már szinte minden magyar történelmi és életrajzi tárgyú kiadványban megtalálhatóak. Tudjuk a fejedelem születésének pontos idejét: 1676. március 27., és ismerjük a helyszínt is: *Borsi*.¹ E hajdan Zemplén vármegyében, ma Szlovákiában található kicsiny falu ódon várkastélyának falán 1882 óta emléktábla hirdeti a pontos információkat.²

Joggal vélhetnénk úgy, hogy a magyar történelem egyik legismertebb alakjának születéséről ennél sokkal többet is megtudhatunk. A valóság ezzel szemben az, hogy még ezek az alapvető adatok sem egykorú tudósításból, hanem magának a fejedelemnek kései közléséből váltak ismertté. Rákóczi latin nyelvű *Vallomásai*ban, műfaji sajátosságként Istenrel folytatott párbeszédben adja meg születési adatait: „1676. március 27-én Házunk borsi kastélyában bevezettél ebbe a nyomorúságos életbe”, ám e műve csak igen későn, 1876-ban (születése után éppen 200 évvel) jelent meg nyomtatásban.³

Franciául megírt *Emlékiratai* egy gyűjteményes munka részeként láttak napvilágot 1739-ben.⁴ E művel együtt adták ki Rákóczi diplomatájának, Brenner Domokos apátnak összefoglalóját a magyar történelemről, amelyben a szerző a fejedelem *Vallomásait* felhasználva a következőképp emlékezik meg ura születéséről: „Rákóczi Ferenc, aki második e néven, 1676-ban született a borsi (Borshi) udvarházban, amely nem esik messze a pataki (Patak) vártól.”⁵ Szó szerint ugyanez a mondat szerepel a fejedelem *Politikai és erkölcsi végren-*

¹ Szakmai orgánumban csak elvétve és kevéssé hangsúlyos szöveggörnyezetben bukkan fel hibás adat. Így pl. *Keresztes Kálmán* Borsi helyett Bécsset írja Rákóczi szülőhelyének: *A Rákóczyak*. [II. közl.] = Turul, 1928. 103. – Másutt pedig talán Nagy Iván alább idézendő (lásd: 9. jegyzet) hibás adata (1676 helyett 1674-es születési év) köszön vissza. *Wittinger Zoltán*: A borsi kastély helyreállítása. = *Műemlékvédelem*, 52. (2008.) 47.

² *Márki Sándor*: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. 1676–1707. Bp., 1907. (Magyar Történelmi Életrajzok.) 49–50.

³ A röviden csak *Confessio Peccatoris* címmel ismert mű első kiadása: *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes principis christiani. E codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis edidit commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae*. Bp., 1876. 6. Modern kritikai kiadása mindmáig várat magára. Tudományos célra jelenleg *Szepes Erika* fordítása használható, lásd *Rákóczi Ferenc: Vallomások. Emlékiratok*. Szerk. és jegyz.: *Hopp Lajos*. Bp., 1979. (Magyar Remekírók.) 12–13.

⁴ *Histoire des Révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime Gouvernement*. Hága, 1739. (Egy kétkötetes és egy hatkötetes kiadás.)

⁵ „François Rakoczi, second du nom, nâquit l'an 1676 à Borshi, maison de campagne peu éloignée de la Forteresse de Patak...” Uo. V. könyv, kétkötetes kiadás: I. 149. és hatkötetes kiadás: II. 8. Modern magyar fordítását lásd *Brenner Domokos: A magyar fordulatok története*. Fordította és az előszót írta *Köpeczi Béla*. Bp., 2003. 207. Itt azonban az idézett mondat fordítása kissé pontatlan: „II. Rákóczi Ferenc 1676-ban született Borsi mezei házában [!], amely nem messze fekszik Pataktól.” Mi Kovács Ilona fordítását vettük át (lásd a 6. jegyzetet), azzal a különbséggel, hogy a *maison de*

deletének 1751. évi, hágai impresszummal, de valójában Párizsban megjelent kiadásához csatolt rövid életrajzban is.⁶ Amikor a Rákóczi család nemesi ágának utolsó tagja, Rákóczi András 1754-ben elhunyt, Bányai István sárospataki professzor a család történetét felvázoló halotti beszédében – sajnos, nem állapítható meg, hogy a helyi hagyomány alapján, vagy a másfél évtizeddel korábban megjelent *Histoire* ismeretében,⁷ de – helyesen adja meg II. Rákóczi Ferenc születési évét és helyét is.⁸

A hazai kutatók előtt azonban Rákóczi művei (különösen a *Vallomások*) általában csak később váltak ismertté, olyannyira, hogy a XIX. század második harmadáig a történészek a születési adatokról (annak idejéről és helyéről) többnyire hallgatnak, s csak I. Rákóczi Ferenc július 8-i halála kapcsán szólnak hátrahagyott árváiról, Juliannáról és a kis Ferencről. Nagy Iván hatalmas családtörténeti művében viszont a meglepő 1674. szeptember 4-i dátum szerepel.⁹ Thaly Kálmán, aki 1881-ben helyesbítette az időpontot, nem tudott rájönni a szeptember 4-i adat eredetére, bár ő nem a Nagy Ivánnál szereplő 1674-es, hanem 1676-os évvel említi a hibás dátumot, s egyenesen úgy fogalmaz, hogy korábban mindenki ezt a téves szeptember 4-i adatot közölte, s ráadásul az apa hónapokkal korábbi halálának ismeretében még önellentmondásba is keveredtek, hiszen II. Rákóczi Ferencről nem utószülött gyermekként emlékeztek meg.¹⁰ Érdekes véletlen (?), hogy utóbb ismét felvetődött a szeptember eleji születési időpont lehetősége: egy a múlt század közepén előkerült forrás félreértése folytán már-már korrigálni kellett Rákóczi születésének időpontját, méghozzá nem 1674. és nem is 1676., hanem 1675. szeptember elejére. Rákóczi Erzsébet ugyanis 1675. szeptember 27-én Kistapolcsányból másod-unokatestvéréhez, I. Rákóczi Ferenchez írt levelében a „Rákóczi-háznak szerencsés megszaporodására” köszöntött „egy ital borocskát”.¹¹ A gratulációt azonban ekkor még nem a születés, hanem Zrínyi Ilona áldott állapotának hírére¹² vethette papírra a család grófi ágának utolsó tagja, a várva várt fejedelmi magzat távoli

campagne kifejezést nem *kastélyként* (és persze nem is *mezei házként*), hanem *udvarházként* tolmácsoljuk, bár – mint alább látni fogjuk – a borsi fejedelmi rezidencia udvarháznál jelentősebb épületegyüttes, kastély, várkastély volt.

⁶ II. Rákóczi Ferenc Politikai és erkölcsi végrendelete. Ford. Szávai Nándor és Kovács Ilona. A tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. A latin szöveget gondozta Borzsák István. A francia szövegeket gondozta Kovács Ilona. Bp., 1984. (Archivum Rákócziánium, III. osztály: írók, II. Rákóczi Ferenc művei, III.) 316., 548.

⁷ Tanászi Árpád szíves közlése szerint a Sárospataki Református Kollégium könyvtárában a mű hatkötetes kiadása megtalálható (jelzete K.190-195), de eredete csak hosszabb kutatómunkával lenne kideríthető. Annyi bizonyos, hogy Bányai István 388 kötetes könyvtárában nem szerepel. (A professzor, persze, egy azóta elkallódott példányt is felhasználhatott, értesülésének forrása tehát teljes bizonyossággal aligha állapítható meg.)

⁸ A halotti búcsúztató két példányát ismerjük: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (= OSzK Kt.) Quart. Hung. 377. *Bányai István*: Az élet rövid volta... (teljes terjedelmű, de a kötéskor megsérült felső lapszéleken néhol csonkult szövegű példány) és Quart. Lat. 535. *Collectio necrologiorum et epitaphiorum*. fol. 69–72. (egy kolligátum részeként fennmaradt kivonatos másolat, amelyből az előbbi példány szövegghiányai nagyrészt pótolhatók).

⁹ Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. IX. köt. P–R. Pest, 1862. 603.

¹⁰ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferencz fejedelem ifjúsága. 1676–1701. Történeti tanulmány. Pozsony, 1881. és 2., jav., bőv. kiad. Uo., é. n. [az előszó alapján: 1882.] 3.

¹¹ A levélből R. Várkonyi Ágnes több művében is idéz, de lelőhelyét sehol sem közli. Lásd: Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes: II. Rákóczi Ferenc. Bp., 1955. 9.; 2., átdolg. és bőv. kiad. Bp., 1976. 11.; 3. jav. kiad. Bp., 2004. (Millenniumi magyar történelem. Életrajzok.) 25.; R. Várkonyi Ágnes: A fejedelem gyermekora (1676–1688). Bp., 1989. 9., 11–12. és 2., jav., bőv. kiad.: Bp., 2002. 17., 19–21.

¹² Az R. Várkonyi Ágnes által idézett egyik levélrészlet szerint Rákóczi Erzsébet úgy fogalmazott, hogy a várva várt gyermek „...szerencsésen jöjjön közünkbe...”, tehát még nem jött világra! 1676. március 27-éről visszszámálva Zrínyi Ilona az előző év szeptemberében várandóssága harmadik hónapjában volt, vagyis abban a már amúgy is nehezen titkolható szakaszban, amikor az efféle családi öröm tágabb körben való megosztása konvencionális időszerűséggel bír.

nénikéje. Ám ez a félreérthető levél¹³ is tanúsítja, hogy a kortársak még távoli rokonaikat is tudósították örvendetes családi eseményeikről éppúgy, mint a gyászról. Fennmaradt például egy II. Rákóczi Ferenc csecsemőkorban elhunyt bátyjának, Györgynek keresztelőjére szóló meghívó 1667-ből. Ebben az apa, I. Rákóczi Ferenc a formális udvariassággal megírt sorok után saját kezűleg vetette papírra Fáy Istvánnak szóló kedélyes invitálását: „Gyere, Ördög fia!”¹⁴ Éppen ezért feltűnő, hogy mindeddig nem került elő egyetlen családi levél vagy a Rákóczi-ház familiárisainak tudósítása sem a kis Ferenc születéséről. Talán R. Várkonyi Ágnesnek lesz igazsága, aki a fejedelem gyermekkoráról írt művében „a nagynya, Báthory Zsófia szétszóródott levelezésének” majdani összegyűjtésétől reméli, hogy egyszer még többet tudhatunk meg az eseményekről.¹⁵

Nemzeti múltunk legkiválóbb alakjaival, az ismert történelmi szereplőkkel kapcsolatban is megesik olykor, hogy – szinte érthetetlen módon – híjával vagyunk az alapvető életrajzi adatoknak. Rákóczi legközelebbi barátjának, Bercsényi Miklós grófnak születéséről sincs korabeli forrásunk. Thaly Kálmán hozzávetőlegesen 1665 szeptember-októberére tette a születés idejét a Bercsényi családról írt, sajnós csonkán maradt hatalmas munkájában.¹⁶ Thaly ekkor az 1725. november 6-án elhunyt gróf sírfelirata nyomán (miszerint 61. életévében halt meg) visszafelé számolva adta meg a születés legkésőbbi lehetséges időpontját. Tíz évvel később Thaly Kálmán új források alapján pontosította a dátumot.¹⁷ Két egykorú (1708-ban és 1709-ben kelt) adat¹⁸ szerint ugyanis Bercsényi december 6-án, „Szent Miklós püspök napján” ünnepelte születését is. Thaly közlése nyomán ma már minden Bercsényiről szóló életrajzban, lexikonszócikokban ez a dátum szerepel. Ha azonban alaposabban elgondolkodunk a két forrásadat kapcsán, legalább némi kételyünk támadhat a december 6-i születéssel kapcsolatban. Logikusnak tűnik, hogy Miklós napján született gyermek Miklós nevet kapjon. Ugyancsak logikus, sőt gyakori, hogy Miklós apának Miklósrá kereszteljék a fiát. (Bercsényi Miklós az édesapja nevét viselte.) De az már igen-igen ritka véletlen lehet,

¹³ Úgy tűnik, először még a levelet feltáró R. Várkonyi Ágnes is félreértette, és a születésre vonatkozó dokumentumként értelmezte, mert így fogalmazott: „II. Rákóczi Ferenc születésnapjaul 1676. március 27-ét Thaly Kálmán kutatásai alapján fogadta el a történettudomány. [...] A jelenlegi kutatás során azonban előkerült a születésére vonatkozó eddig egyetlen egykorú forrás, Rákóczi Erzsébet levele, melyet 1675 szeptemberében írt I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona újszülött fiának köszöntésére. Ennek a levélnek alapján II. Rákóczi Ferenc születését 1675. szeptember elejére kellene tennünk. Mivel azonban ezen az egyetlen forráson kívül más adat nem áll rendelkezésünkre, mely ezt az időpontot bizonyítaná, s maga Rákóczi is 1676. március 27-ét vallotta születése napjául, az általánosan elfogadott és közismert dátumon egyelőre nem változtathatunk.” Lásd: *Köpeczi-R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc*. I. m. 1955. 12–13. (A születés időpontjához fűzött lapalji jegyzet.) – Úgy tűnik, Trócsányi Zsolt is erre a „felfedezésre” alapozta egyik kijelentését, mely szerint „a kutatás nemrég tisztázta, hogy II. Rákóczi Ferenc születési időpontja is más, mint századokon át hittük”. *Trócsányi Zsolt: Teleki Mihály*. (Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig.) Bp., 1972. 16. (Trócsányi kijelentését nehez a Thaly-féle korrekcióra vonatkoztatni, inkább R. Várkonyi Ágnes 1955. évi felvetéséhez csatlakozhatott, hiszen Thaly 1881-es közlése 1972-ben már aligha nevezhető friss felfedezésnek, ugyanakkor Thaly megállapításától Várkonyi Ágnes tévesnek bizonyult forrásértelmezéséig nem több évszázad, hanem csupán 74 esztendő telt el.)

¹⁴ *Thaly: Rákóczi ifjúsága*. I. m. 1881. 5. és 1882. 6. (Az azóta sokat idézett, nevezetes meghívólevél Thaly közlése szerint a Bodó család levéltárában maradt fenn a Bars vármegyei Alsószelezsényben.)

¹⁵ *R. Várkonyi: A fejedelem gyermekora*. i. m. 2002. 30.

¹⁶ *Thaly Kálmán: A székesi gróf Bercsényi család*. 1470–1835. I. köt. Bp., 1885. 247.

¹⁷ *Thaly Kálmán: Gr. Bercsényi Miklós születésnapja*. *Turul*, 13. (1895) 135–136.

¹⁸ *Thaly Viza János püspök 1709. dec. 3-án kelt születésnapján üdvözlését és ifj. Tsétsi János havi krónikájának 1708. dec. 6-i tudósítását közli, mely utóbbi szerint Bercsényi a fejedelem és mások jelenlétében nagy pompával ülte meg születésnapját (diem suum natalem).*

hogy Miklós apának éppen Miklós napján szülessen meg a fia! (Persze, ha ez mégis megtörténik, akkor már nagyon is valószínű, hogy a gyermek is a Miklós nevet kapja.)¹⁹

Bercsényi nagy ellenfeléről, a szatmári békét megkötő Károlyi Sándorról viszont biztosan tudjuk, hogy ő maga sem volt teljesen tisztában születési idejével. Az évet (1669) természetesen tudta, de 1719-ben arról tudósította a feleségét, hogy csak ekkor, közel 50 évesen jutott pontosabb adatok birtokába. A családi iratok között bukkant rá egyik rokonuk, Perényi Gábor 1669. július 5-én kelt levelére, amelyet az Károlyi atyjához címzett, s „fiú magzatjának” születéséhez gratulál benne. Károlyi ebből (az 5-én kelt levélből visszaszámlálva) következtette ki, hogy 1669. július 1-jén vagy 2-án kellett születnie.²⁰

Íme, Rákóczi két legjelentősebb hívének születéséről is csak kései, legalább némi bizonytalanságot mutató adatunk van, sőt Károlyi esetében egyértelmű, hogy a család nem is tartotta számon a születésnapot. Az évtizedeken keresztül naplót vezető cegei Vass György is világosan megírja, hogy nem tudja pontos születésnapját, az évet pedig (talán csak tollhibából) kétféleképpen említi.²¹ Sőt, saját kisfiának pontosan ismert születésnapjáról is pontatlanul emlékezett meg: feljegyezte, hogy Lackó fia 1696. november 12-én, Jónás napján jött a világra, majd hat évvel később úgy fogalmaz naplójában, hogy a kisfiú „11 Novembris kezdett [...], öt esztendő lévén, hatban járni”.²² Forgách Simon velük szemben pontosan számon tartotta születésnapját. 1704. július 7-én a dobrokai táborból Rákóczi fejedelemhez írott levelében megemlítette, hogy másnap lesz 35 éves.²³

Egészen szerencsés forrásadottsággal is találkozhatunk. A Csáky családnak például generációkon át, 1604. szeptember 4-től 1702. május 18-ig vezetett családi anyakönyve volt.²⁴ E híres „Zöld könyvből” ismerjük Bercsényi Miklós második felesége, Csáky Krisztina és testvérei (köztük Csáky István országos főhadbiztos és a Rákóczi utolsó tábornokaként Rodostóban elhunyt Csáky Mihály) pontos születési adatait. Báró Palocsay György kuruc brigadéros öccse, Palocsay Mihály, aki előbb kapitányként szolgált bátyja lovasezredében, majd 1707-ben megszökött és labanccá lett, szintén részletes családi feljegyzéseket készített. Nem egy családi bibliába ugyan, ahogy az gyakran még a XX. sz.

¹⁹ Mindezzel csupán annyit szeretnék mondani, hogy Bercsényi talán nem pontosan december 6-án, hanem csak az a körüli napokban született. Erre nézve korabeli párhuzam lehet, hogy az április 26-án született Széchényi György 1718. április 25-én együtt tartotta név- és születésnapját (Szent György napja köztudomásúlag április 24-e): „...holnapután ülvén születésem napjával szent patronusom napját is...” – írja 1718. ápr. 23-án vejehez írott levelében a gróf. Lásd: Gróf Széchényi György levelei báró Ebergényi Lászlóhoz. 1697–1724. [S. a. r. és a bevezetést írta *Bárfai Szabó László*.] Bp., 1929. II. 696. – S ha szabad némi szerénytelenséggel megjegyezni: jómagam (Kálmán apának Kálmán fia) október 17-én születtem, elég közel az október 13-i névnapomhoz, s így a két ünnepet egyidejűleg tartom, ha tartom.

²⁰ Károlyi Sándor levelei feleségéhez (1704–1724). Közreadják: *Csobó Péter, Fejes Judit, Kovács Ágnes et alii*. Szerk., jegyzetekkel és mellékletekkel ellátta: *Kovács Ágnes*. Debrecen, 1994. I. 251. (168. sz.) Bátorkeszi, 1719. jan. 5.

²¹ Naplójának első adata: „Anno 1659 esztendőben szent Márton nap tájban születtem ez világra.” 1681. nov. 14-i feljegyzése: „kezdettem isten kegyelmességéből huszonhárom esztendőben jámi”. 1696. nov. 14-én (Lackó fia nov. 12-i születéséhez kapcsolódva) így fogalmaz: „volt születésem in anno 1658 circa 20 Novembris”. 1701. nov. 11-én (kisfia pontatlanul rögzített 6. születésnapja kapcsán) pedig ezt írja: „Én is kezdtem jámi, de nem tudom bizonyosan, előtte-e Szent Márton napjának vagy utána, negyvennégy esztendőben”. Lásd: Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból. III. köt. Czegei Vass György és Vass László naplói 1659–1739. Közli: *Nagy Gyula*. Bp., 1896. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXXV.) 3., 20., 235., 341.

²² Uo. 235., 341.

²³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) G 15. I. 1. A Rákóczi-szabadságharc levéltára, II. Rákóczi Ferenc fejedelem levéltára, emigrációba vitt rész, Caps. B. Fasc. 24. fol. 21–22.

²⁴ Lásd *Málnási Ödön*: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. (1672–1732.) Kalocsa, 1930. 301.

zadban is szokás volt, hanem egy világi könyv lapjaira, Antonio Bonfini *Históriájába* mind a 15 gyermekének pontos születési adatait bejegyezte.²⁵ Az 1708-ban kivégzett híres-hírhedt kuruc brigadéros, Bezerédj Imre születéséről és kereszteléséről (Vámoscsalád, 1679. december 9. és 18.) pedig édesapjának naplója tudósít pontosan.²⁶

Elmondhatjuk tehát, hogy a forrásadottságok és a kutatói szerencse határozza meg, hogy mit tudunk egy-egy koraujkori születésről, s az korántsem függ az adott személy társadalmi állásától vagy történelmi szerepétől, hiszen „harmadvonalbeli” mágnások és egyszerű köznemesek esetében is rendelkezhetünk egészen pontos adatokkal, olykor pedig élvonalbeli, sőt fejedelmi családok esetében is kénytelenek vagyunk pusztá háttérinformációk vizsgálatára hagyatkozni.

De lássuk csak sorban, mi mindent olvashatunk a vonatkozó szakirodalomban! Horváth Mihály 1869-ben közreadott Zrínyi Ilona-életrajzában Rákóczi Ferenc születésének körülményeiről semmit sem mond, csupán az évet és a helyszínt közli helyesen.²⁷ 12 évvel később Thaly Kálmán a Rákóczi ifjúságáról írott munkájában már a korábbi (általunk csak Nagy Ivántól ismert, de Thaly szerint széles körben elterjedt) hibás szeptember 4-i dátum cáfolatára is kitér, s új források nyomán a pontos születési adatokat osztja meg olvasóival. Saját állítása szerint Thaly egy általa fellelt és közreadott majdnem egykorú forrás, a névtelen neuhausi jezsuita latin nyelvű tudósítása alapján tette a születés napját március 27-ére, s csak később állapíthatta meg, hogy az egybevág a Rákóczi *Vallomásaiban* szereplő dátummal.²⁸ Az említett jezsuita forrást Thaly állítólag a vörösvári Rákóczi–Aspremont–Erdődy-levéltárban találta még 1871-ben, és sietett is a születés napjára vonatkozó új felfedezését a forrás „pontos jelzetével” (capsa 7. fasc. 5. nro. 5.) együtt közzétenni Rákóczi *Emlékiratai* ötödik kiadásának bevezetőjében.²⁹ Egy évvel később – még mindig három évvel a *Confessio* megjelenése előtt – teljes terjedelmében kiadta a jezsuita beszámolót is.³⁰ Ebben a születés időpontjára vonatkozó szavak: „Complevit annos 12 27. Martii...”³¹ Az eredetiben azóta sem ismert forrást újabban Szörényi László alapos kritika alá vette, és hitelességét megkérdőjelezte, sőt Thaly koholmányának minősítette.³² Érvei mellé egyetlen gondolattal csatkozhatunk: megválaszolatlan a kérdés, hogy a neuhausi jezsuita kollégiumban készült bárminemű feljegyzés miként kerülhetett volna a Rákóczi család levéltárába. Ha azonban a jezsuita tudósítást Thaly hamisította, vajon mi alapján közölte Rákóczi pontos születési dátumát évekkal a *Vallomások* megjelenése előtt? Nos, egyetlen, a *Vallomásoktól* teljesen független, azzal egybevágó forrást ismerünk, amely szerint Rákóczi csakugyan 1676. március 27-én született, ez pedig nem más, mint nyolcadik születésnapjára készült portréja. A köz-

²⁵ Nagy: Magyarország családai... I. m. IX. 91–92.

²⁶ Bezerédj Zsigmond utazási naplója. Közli: Marczali Henrik. = Történelmi Tár, 1883. 357–358.

²⁷ Horváth Mihály: Zrínyi Ilona életrajza. Pest, 1869. 17.

²⁸ Lásd: Thaly: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 3–4. és 1882. 3–5.

²⁹ II. Rákóczi Ferencz fejedelem emlékiratai a magyar háborúról, 1703-tól végéig (1711). Közli Thaly Kálmán. Ötödik, javított, történelmi jegyzetekkel kísért s Rákóczi végrendeletével és a bujdosók sírfelirataival bővített jutányos kiadás. Pest, 1872. 9. (Lapalji jegyzetben.)

³⁰ Tudósítás a 12 éves Rákóczi Ferenc jezsuita kezekbe adatásáról. = Késmárki Thökölly Imre naplói, leveleskönyvei és egyéb emlékezetes írásai. Közli: Thaly Kálmán. Bp., 1873. (Monumenta Hungariae Historica. Scriptores, XXIV.) 321–324.

³¹ Uo. 321.

³² Szörényi László: Rákóczi csehországi tanulóévei. = Rákóczi-tanulmányok. Szerk. Köpeczi Béla, Hopp Lajos, R. Várkonyi Ágnes. Bp., 1980. 292/6. és 299/29. jegyzet.

A gyermek Rákóczi

ismert festmény jobb felső sarkában olvasható latin nyelvű felirat: *Celsissimi Francisci Rákóczi E. P. T. P. R. H. D. et Sic. C. (Electi Principis Transylvaniae, Partium Regni Hungariae Domini et Siculorum Comitis) Filius Franciscus, Aetatis suae Anno 8. die 27. Martii 1684.*³³ Thaly e festményt leírja, és feliratát is pontosan közli szóban forgó munkájában, de nem a születési dátum helyesbítését taglaló bevezető részben (ott még csak nem is utal rá), hanem a kronológiának megfelelő helyen, vagyis ott, ahol a gyermek nyolcadik életévét tárgyalja. Ekkor azonban – mintegy mellékesen – megjegyzi, hogy „e felirat egyszersmind új adat a mart. 27-iki születésnap igazolására”.³⁴ Ha elfogadjuk, hogy Thaly tényleg maga kreálta volna a jezsuita tudósítást, s a *Vallomásokat* 1871-ben tényleg nem ismerte még kéz-

iratban sem, akkor a pontos születésnapot e festmény feliratáról is vehette. Thaly személyiségének ismeretében talán megkockáztathatjuk a feltevést, hogy a portrén világosan, jól olvashatóan szereplő dátumra való hivatkozás helyett történészhez, kutatóhoz méltóbbnak tartotta, ha levéltári dokumentummal igazolja új felfedezését. Vagy megfordítva: a 12 éves Rákócziról kreált neuhausi tudósítás hitelét kívánta addig nem ismert, de utólag a *Vallomásokkal* és a portréval is alátámasztott születési dátummal igazolni.

Thaly ugyanakkor háttérismereteinek hasznosításával arra a kérdésre is választ próbált adni, hogy a fejedelmi család várva várt fiúsarja miért éppen Borsiban látta meg a napvilágot. Így fogalmazott: „Rákóczi szülei nagyszámú váraik és kastélyaik közül leginkább a fejedelmi palotákkal ékes Sáros-Patakon s a regényes fekvésű Makovicza várában, vagy az ez alatt épült zborai kastélyban szerettek lakni, – Borsiban ritkán és rövid időre fordultak meg, legtöbbször Patakról Munkácsra, az öreg fejedelemszonyhoz való utazásaik közben; és így Ferencz születésekor is csak esetleg időzhetek ezen kastélyukban.”³⁵ Rákóczi életrajzírója, Márki Sándor pedig már tényszerűen szól Rákóczi *utazás közben* történt születéséről. Szerinte ugyanis a fejedelem „azzal folytathatta volna” a saját és a Megváltó születési körülményeinek összehasonlítását *Vallomásainak* kezdetén, „hogy Krisztus is útközben született, mint ő”.³⁶ Ez a gondolat már csak azért is sántít, mert Rákóczi éppen nem a hasonlóságo-

³³ A festmény két példányban ismert. Az egyikben a felirat a jobb felső sarokban olvasható, a másikon pedig a Rákóczi-címer szerepel ugyanitt, s a felirat a kép hátoldalára került. Ez utóbbi, címeres változat az Erdődy család tulajdonában volt, az előbbi pedig az Ernst-gyűjtemény részét képezte. Az újabb művészettörténeti vizsgálatok alapján ez lehetett az eredeti. Lásd minderre *Kőpeczi Béla*: Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Bp., 1982. 22. – A jól olvasható feliratú változat ma a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnokában (lt. sz. 2254), a címeres példány pedig az MNM Rákóczi Múzeumában, Sárospatakon található (lt. sz. 71.7). A Történelmi Képcsarnok vezetője, Vajda László szíves előzékenységgel bocsátotta rendelkezésemre a festmény egy digitális fotóját.

³⁴ *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 38. és 1882. 45–46.

³⁵ *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 6. és 1882. 7.

³⁶ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. I. m. 52.

A Rákóczi-kastély Borsiban
Oláh Tamás felvétele

kat, hanem az ellentéteket sorjázta Jézus és saját születése kapcsán. Márki pedig azzal követett el hibát, hogy Thaly fent idézett gondolatát már nem csupán alapos feltételezésként, hanem tényszerű adatként hagyományozta tovább, megjegyzését ugyanis azzal egészítette ki egy lábjegyzetben, hogy a kis Rákóczi „szülei felváltva Makovicán, Zborón és Sárospatakon laktak. Éppen Munkácsra akartak menni anyjukhoz, Báthory Zsófiához, mikor családi örömiük Borsiban marasztotta őket”³⁷

„Éppen Munkácsra akartak menni anyjukhoz, Báthory Zsófiához, mikor családi örömiük Borsiban marasztotta őket”³⁷

A ma is köztünk lévő történészek közül R. Várkonyi Ágnes Köpeczi Bélával közösen írt Rákóczi-életrajzában már a születés körüli események vizsgálatára is kitér, s a kuruc támadásokkal hozza összefüggésbe I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Ilona menekülését: „1676 márciusában felkelő csapatok veszik körül Ónodot, Szatmárt és Kállót, s valószínű, hogy emiatt indult I. Rákóczi Ferenc feleségével Sárospatakról Munkácsra, de mindjárt meg kellett szállniuk a közeli Borsiban. Itt, a bodroglózi falu emeletes öreg kastélyában látta meg fiuk a napvilágot.”³⁸

Időközben néhány olyan adat vált ismertté, amelyek szerint I. Rákóczi Ferenc, sőt édesanyja, Báthory Zsófia is már 1675 végén Borsiban tartózkodott. Mint R. Várkonyi Ágnes írja a fejedelem gyermekkoráról írott munkájában: „1675 végét Rákóczi fejedelemék már Borsiban töltötték, a Sárospataktól egy lófuttatásnyira fekvő maroknyi falu szélén emelkedő kastélyuk némileg védett falai között. [...] Az idő előrehaladtával megérkezett Borsiba az öreg fejedelemasszony széles, régi hintóján, hat fekete kedvenc paripájával.”³⁹ Feltűnő, hogy e tárgyyszerű kijelentések mellett a mű 2002. évi bővített változatában ismét olvashatjuk a Rákóczi-biográfiában megfogalmazott hipotézist is: „Valószínűleg útban Patakról Munkács felé pihentek meg Borsiban a szülők. Talán menekülőben lehettek, mert már égtek a falvak, kitört a háború a császár és magyar király meg a bujdosók, a kurucok között ezen a tájon.”⁴⁰ Ez a két állítás ellentétben áll egymással, hiszen ha 1675 végén a szülők már Borsiban tartózkodtak, s utóbb a nagymama is csatlakozott hozzájuk, akkor a három hónappal később bekövetkezett születést nem magyarázhatjuk úgy, hogy az menekülésszerű utazás közben történt egy kényyszerű megpihenés alkalmával. A neves szerző ebben a kitűnő művében a kora újkori művelődés-, nevelés- és orvostörténeti isme-

³⁷ Uo. 23. jegyzet.

³⁸ Köpeczi-R. Várkonyi: *II. Rákóczi Ferenc*. I. m. 1976. 19. és 2004. 38.

³⁹ R. Várkonyi: *A fejedelem gyermekora*. I. m. 1989. 17., 18–19.; 2002. 21., 30.

⁴⁰ Uo. 2002. 33–34.

reteink egész tárházával egészítette ki hézagos ismereteinket a kis Rákóczi gyermekkoráról, s a szerteágazó gondolatok között, eltérő szövegek környezetben, egymástól több lapnyi távolságra közölt kétféle információ közti – legalább részbeni – ellentmondásra vagy nem is figyelt fel, vagy nem tartotta indokoltnak megmagyarázni azt. A szerző nem sokkal utóbb, Zrínyi Ilona életéről írott tanulmányában tesz egy halvány utalást az egymástól eltérő adatokra, de itt meg az ellentmondás lényegét nem említi: „A gyér források ellentmondásait mindmáig nem tudták maradéktalanul feloldani a kutatók. Jelenlegi ismereteink szerint 1676. március utolsó hetében kuruc felkelők csapatai elől menekülve, Patakról Munkácsra tartva a borsi kastélyukban szállt meg várandós feleségével I. Rákóczi Ferenc. Az árkádos épület emeleti sarokszobájában született meg fiuk, II. Rákóczi Ferenc.”⁴¹

Végül a fejedelemsasszony életét bemutató legújabb kötetében, amely kétnyelvű kiadásban, magyarul és törökül látott napvilágot, R. Várkonyi Ágnes – érthetetlen módon megfélelkezve saját korábbi adatairól – csupán eredeti állítását ismétli meg: „1676 februárjában a Rákóczi család Sárospatakon készült, hogy fogadja az új jövevényt. Csakhogy befutottak a hírek: Wesselényi Pál kurucai törnek előre, és körülvették Szatmár, Kálló és Ónod várát. Sárospatak sincs biztonságban. Útban Munkácsra Borsi kastélyuknál meg kellett állniuk: 1676. március 27-én megszületett Zrínyi Ilona régen várt fia, II. Rákóczi Ferenc.”⁴²

Időközben Sípos Ferenc Rákóczi gyermekkoráról írott tanulmányában felfigyelt az ellentmondásra. A munkácsi úti céllal kapcsolatos verziót ismerteti részletesen, azzal a tényszerű indoklással kiegészítve, hogy „Báthory Zsófia udvarában” a nyugodt körülményekhez az is hozzájárult, hogy „ott nem voltak német katonák”. Ám lábjegyzetben ehhez hozzáfűzi az R. Várkonyi Ágnes által „forrás megjelölése nélkül közölt” verziót is, mely szerint „a család már 1675 végén Borsiba költözött, s itt várták be a kis jövevény érkezését”.⁴³ Sípos Ferenc érdeme, hogy tanulmányának megjelenése után is gyűjtötte a témára vonatkozó adatokat, amelyeket szíves előzékenységgel osztott meg velem. Ezek, illetve a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának egyre bővülő misszilis-adatbázisa révén felszínre került további dokumentumok immár tényszerűen igazolják, hogy I. Rákóczi Ferenc és Báthory Zsófia 1675 utolsó és 1676 első hónapjaiban Borsiban tartózkodott. (Nyilvánvaló, hogy velük együtt Zrínyi Ilonának is itt kellett tartózkodnia, erre azonban pozitív adat egyelőre nem került elő.) Az öreg fejedelemsasszony 1675. november 2-án, 1676. január 4-én és február 28-án Forgách Ádámmal,⁴⁴ 1675. december 30-án pedig özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához⁴⁵ írt leveleket Borsiból. (Sajnos egyikben sem utal menye várandósságára, az unoka várva várt érkezésére, hanem egy birtok megvásárlásáról folytatott alkut, melyekért cserébe ékszereket ajánlott fel, s ezek rajzát is elküldte Forgách Ádámnak.)

⁴¹ R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. = Nők a magyar történelemben. Összeáll.: Uő. Bp., 1997. 155–156.

⁴² R. Várkonyi Ágnes: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya” – Ilona Zrínyi. „Avrupa'nın en cesur kadını”. (Magyar–török kétnyelvű kiad. Ford. Yılmaz Gülen.) Bp., 2008. és 2. (csak képanyagában bővített) kiad.: 2009. 106.

⁴³ Sípos Ferenc: Egy életrajz buktatói. Rákóczi Ferenc Lipót nehéz gyermekora. (1676–1690.) = Századok, 135. évf. (2001.) 959.

⁴⁴ OSzK Kt. Folia Hungarica (= FH) 1389. Thaly-gyűjtemény, fasc. XXVI. fol. 522–523. (Sípos Ferenc adatai.)

⁴⁵ MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 2294. (Künstlerné Virág Éva által készített adatbázisban a világhálón is elérhető segédlete: <http://old.mol.gov.hu/batthyany>.)

Az apa borsi tartózkodásáról egy 1676. január 6-án írt levél⁴⁶ és egy január 25-én kelt, a Királyi Könyvekbe bevezetett birtokügyi irat tanúskodik,⁴⁷ március 12-én pedig ugyancsak Borsiból adta ki intézkedéseit tarjáni jobbágyság számára, akiknek ezentúl évente csak 4 forint taxát és 3 vizát kellett adniuk.⁴⁸ Huzamosabb itt tartózkodására az is bizonyítékul szolgálhat, hogy a Szepesi Kamara I. Rákóczi Ferencnek szóló, 1676. március 17-én Kassán kelt levelét is Borsiba címezték.⁴⁹ Három nappal fia megszületése után is Borsiban („in castello nostro Borsiensi”) ad ki egy rendeletet, ennek kapcsán azonban érdemes egy pillanatra megállni, mert tanulságos történettudományi tévedést igazíthatunk helyre. I. Rákóczi Ferenc ezen oklevelében az ónodi cigányok vajdáját, Bándi Mihályt erősíti meg tisztségében. Az ónodi urbáriumból Habsburg József főherceg által helyesen közölt dokumentum⁵⁰ dátuma azonban egy félreértés miatt hibásan hagyományozódott tovább. A hiba a Márki-féle életrajzba csúszott be, de talán nem magától Márkitól ered, ő ugyanis a következőt írja főszövegben: „I. Rákóczi Ferenc néhány napig Borsiban maradt, azután azonban átment Zboróra, hol 1676 július 8-ikán ... megtért őseihez.”⁵¹ E mondathoz, a „Borsiban maradt” szavak után, a következő jegyzetet csatolta: „1676 márczius 30-ikán Zborón újból megteszi Mihályt az ónodi cigányok vajdájának.”⁵² Mint láttuk, ez az irat Borsiban kelt, s mivel Márki is a kiadott forrásra hivatkozik, nem állhat félreolvasás a háttérben. Illetve elképzelhető volna, hogy kézirásos jegyzetbe csúszott vagy annak félreolvasásából keletkezett a hiba, a mondat értelme és a jegyzethivatkozás helye azonban mégis amellettszól, hogy nem a pontos és alapos Márki tévedett, vagy ha mégis, akkor tévedése eredeti szándéka ellenére történt. Véleményem szerint ugyanis Márki ezzel az irattal nem az újdonsült apa Zboróra távozását akarta igazolni, hanem azt, hogy fia születése után még – ismételjük – „néhány napig Borsiban maradt”. Semmilyen más forrást sem idéz ugyanis borsi tartózkodásáról, s egy március 30-án Zborón kelt iratból éppen nem az következne, hogy a március 27-e utáni napokban még Borsiban maradt, hiszen akár már fia születése előtt is elutazhatott volna. Valószínűleg csak a szöveggondozás vagy a kötet szerkesztése közben történt, hogy a jegyzet szövegébe már *Zboró* került *Borsi* helyett, s így ez az adat már nem a mondat első, hanem második felét, az elhalálozás helyszínére történő távozás tényét igazolná. Akár maga Márki követte el – mondjuk a jegyzetapparátus későbbi fázisban történt figyelmen kívül hagyása miatt –, akár egy túlbuzgó szerkesztői beavatkozás okozta, a későbbi történészek utóbb folyamatosan átvették és továbbgörgették a hibát.

⁴⁶ MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Sátoraljaújhelyi Fiókleveletár. (= MNL BAZML SFL) IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. b.) Szirmay-Kazinczy-féle történelmi ir. – Acta Politica. Historiarum Tomus X. Credentiales. Fasc. 173. No. 1709. I. Rákóczi Ferenc levele Zemplén vármegye közönségének. (Az irat digitális másolatát Oláh Tamás bocsátotta rendelkezésemre.)

⁴⁷ MNL OL A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Királyi Könyvek, 22. köt. 338–339. oldal. (No. 171.) – Digitális változatát lásd az Országos Levéltár honlapján!

⁴⁸ MNL OL E 190. Magyar Kamara archívuma (= MKA), Archivum familiae Rákóczi, 46. d. 8. tétel, fol. 42. (Sípos Ferenc adata.)

⁴⁹ Uo. 44. d. No. 985. (Szintén Sípos Ferenc által feltárt forrás.)

⁵⁰ Az ónodi várhoz tartozó cigány jobbágyság összeírása. Közli: *József főherceg*. = Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 2. (1895) 121. – Az eredeti forrást is ellenőriztük, lásd: MNL OL E 156. MKA Urbaria et Conscriptioes (= U et C). Fasc. 25. No. 43. pag. 6.

⁵¹ *Márki*: II. Rákóczi Ferenc. I. köt. I. m. 52.

⁵² Uo. 24. jegyzet.

R. Várkonyi Ágnesnek feltűnt a két település közötti nagy távolság, s a következőképp jelezte a dolog különösségét: „Borsi és Makovica között légvonalban körülbelül százhusz kilométer a távolság, lovon vagy kocsin több napnyi út fel északra az Ondava völgyében – tavasszal az árvizek miatt még hosszabb. 1676. március 30-án a makovicai uradalomhoz tartozó Zborón kiadott végzése szerint I. Rákóczi Ferenc újból megteszi Mihály vajdát az ónodi cigányok előljárójává. Rendelete nyilvánvalóan összefüggésben van a felkelők ónodi támadásával...”⁵³ Később arra is talált adatot, hogy I. Rákóczi Ferenc április 3-án és a hó végén is Borsiban tartózkodott,⁵⁴ mégsem ellenőrizte a március 30-i forrást, hanem megismételte a gyors visszatérés miatt immár még különösebben ható zborói utazásról mondottakat: „Újszülött fiában aligha gyönyörködhetett. Március 30-án már Zborón volt, és az ónodi cigányok előljárójának, Mihály vajdának kinevezéséről rendelkezett. Lehet, hogy Ónod vár védelmét szervezte meg? Négy nap múlva fegyveres kíséretével ismét lement Borsiba... Azután ismét felnyargalt fegyvereseivel Zboróra – itt érte a vég 1676. június [!] 8-án”.⁵⁵ R. Várkonyi Ágnes helyesen világít rá, hogy a fiatal fejedelem életének „utolsó három hónapjáról feltárt dokumentumok csupán sejtetik, de nem világítják meg elégségesen halálának és fia születésének máig homályos körülményeit.”⁵⁶

Márki ugyanezen okból, forrásadatok híján kötötte össze egyetlen mondatban a fiú március végi születésének és az apa július 8-i halálának eseményét. Az újabban előkerült dokumentumok és a – talán túlságosan hosszasan körüljárt – tévedés helyreigazítása alapján most azt mondhatjuk: I. Rákóczi Ferenc a várva várt örökös megszületését követően még legalább egy bő hónapig családjá körében maradt. Az ónodi cigány jobbágyok vajdájának megerősítéséhez nem volt szükség a távoli Sárosba utazni, s a dolognak aligha volt köze az ónodi vár elleni kuruc támadáshoz, a védelem megszervezéséhez. Rákóczi március 12-én, március 30-án, április 3-án és április végén kiadott rendeletei a ráérős időben folytatható uradalmi levelezés, mondhatni, csip-csup birtokügyek kategóriájába tartoznak. Április 20-án Báthory Zsófia is hasonló tárgyú levelet keltez Borsiból: Szabolcs vármegyének ír Nyír-bátor privilégiumainak védelmében.⁵⁷

Mindezek az adatok természetesen még túlságosan hézagosak ahhoz, hogy a házaspár Borsiba költözésének, Patakról való távozásának időpontját meghatározhassuk, de azt egyértelművé teszik, hogy Borsit a család tudatosan választotta, s nem a felkelők elől menekülve, egy munkácsi utazást megszakítva tértek be oda, s a szülés nem „az átélt izgalmak” hatására kezdődött meg. Sőt, úgy tűnik, a kurucoktól túlságosan nem is tartott a család, mert a megerősített borsi kastély falai némi védelmet ugyan biztosíthattak, de a Bodroghközben hasonló védelmi potenciállal rendelkező nagytárkányi várkastély urát, Sennyey Ferenc kállói főkapitányt.

⁵³ Köpeczi–R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc. I. m. 1976. 19. és 2004. 38–39.

⁵⁴ 3-án a lednicei uradalom jobbágjai és morvaországi parasztok között támadt viszály elsimítására küldött megbízottainak ad utasítást, ápr. végén pedig pataki számtartójának. Lásd R. Várkonyi: A fejedelem gyermekora. I. m. 1989. 24. és 2002. 39. és Uő: Zrínyi Ilona. „Európa legbátrabb asszonya”. I. m. 106. (A két, szokás szerint lelőhely nélkül említett forrásnak egyelőre nem sikerült nyomára bukkannom.)

⁵⁵ R. Várkonyi: A fejedelem gyermekora. I. m. 1989. 23–24. és 2002. 39. (Az apa halálának idézetben szereplő dátuma csak a második kiadásban szerepel, de a hónap július helyett hibásan júniusként!)

⁵⁶ Köpeczi–R. Várkonyi: II. Rákóczi Ferenc. I. m. 1976. 19. és 2004. 38.

⁵⁷ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, IV. A. 1. b. Fasc. 94. No. 72. (Ezt az adatot is Sipos Ferencnek köszönöm.)

tányt a felkelők az előző év nyarán kaszabolták le saját otthonában.⁵⁸ A borsi kastély nyilván csak néhány főnyi hajdúból álló őrsége mellett persze a fejedelmi pár fegyveres kíséretével is számolnunk kell, sőt Báthory Zsófia is nyilván nagyobb számú kísérettel érkezett. Az ő jelenléte azt is bizonyítja, hogy nem azért eshetett a választás Borsira, mert mondjuk Zrínyi Ilona anyósától távol akart volna szülni. A borsi kastély egyébként is Báthory Zsófiáé volt ekkor: fia zálogosította el neki a császárnak fizetendő hatalmas váltásdíj egy részének ellenértékéért.⁵⁹

Másfél évszázad tudományos kutatómunkája után tehát még mindig igen szerény adatok birtokában ugyan, de a korábbi téves megállapításokat mégis korrigálhatjuk. Thaly Kálmán, Márki Sándor, R. Várkonyi Ágnes és Sípos Ferenc is Borsi viszonylagos, a legfontosabb Rákóczi-birtokokhoz (Munkács, Makovica–Zboró, Sárospatak, Szerencs, Tokaj, Regéc stb.) mért jelentéktelenségét hangsúlyozták. Maga Thaly ebből az alapállásból, forrásimpressziók alapján szögezte le, hogy a családtagok ebben az időben már csak rövid időre, többnyire utazásaik közben szálltak meg Borsiban. A Zeleméri Kamarás Miklós által építtetett,⁶⁰ a Rákócziakhoz Lorántffy Zsuzsanna hozományaként (anyai örökségként) jutott borsi várkastély azonban II. Rákóczi Ferenc születésekor már és még korántsem volt teljesen jelentéktelen vidéki udvarház. Éppen Lorántffy Zsuzsanna bővítette ki lakályos reneszánsz kastéllá. A család grófi ágának utolsó férfi sarja, Rákóczi László 1653-ban Lorántffy Zsuzsanna borsi kastélyában váltott gyűrűt Lónyay Zsigmond özvegyével, Nagymihályi Bánffy Erzsébettel.⁶¹ Rákóczi László leányának, Erzsébetnek pedig 1668. január 2-án Borsiból keltezték az esküvői meghívóját.⁶² Az Egri Érseki Levéltárból,⁶³ Zemplén vármegye⁶⁴ és a Sárospataki Református Kollégium levéltárából,⁶⁵ továbbá

⁵⁸ Dongó Gy. Géza: Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. (90. folyt. 606. §) = Adalékok Zemplén vármegye történetéhez, 8. köt., 9. évf. (1903.) 301.

⁵⁹ Lásd I. Rákóczi Ferenc 1671. május 27-én Borsiban, a leleszi konvent két küldötte előtt kiállított nyilatkozatát, mely szerint a borsi kastélyt és a munkácsi uradalmat 100 ezer forint fejében engedi át anyjának. *Lehoczky Tivadar*: Kolonich-alapítvány a Rákócziak korából. = Századok, 30. évf. (1896) 441.

⁶⁰ Ezt a jelenleg folyó felújítás során feltárt 1579. évi feliratos kötödredék is bizonyítja. Lásd *Wittinger*: A borsi kastély helyreállítása. I. m. = Műemlékvédelem, 2008. 46–47.

⁶¹ Rákóczi László 1653. nov. 13-án a leánykérésre tartó útja során is betért Lorántffy Zsuzsannához Borsiba, majd a Vásárosnaményban 15-én megtartott eljegyzést követően, nov. 22–24-én ismét itt tartózkodott, s 24-én a fejedelemasszony jelenlétében Borsiban tartották meg a gyűrűváltás szertartását. Lásd: *Rákóczi László* naplója. A naplót feltárta, közzétette és a jegyzeteket írta *Horn Ildikó*. Szaklektor és utószó: *R. Várkonyi Ágnes*. Bp., 1990. (Magyar Hírmondó.) 9–10.

⁶² Lásd Rákóczi Erzsébet gyámányjának, Báthory Zsófiának Sáros vm.-hez írott levelét, amelyet Oláh Tamás idéz a jelen kiadványban az 57. oldalon.

⁶³ 1668. febr. 19-én Szegedy Ferenc váci püspökhöz címzett levelét az Egri Érseki Levéltárból már 1826-ban közreadták a Felső-magyarországi Minervában, ahonnan újraközli *Dongó Gy. Géza*: Báthory Zsófiának két levele, Szegedy Ferenc váci püspökhöz, pozsonyi préposthoz és udvari kancellárhoz. = Adalékok Zemplén vármegye Történetéhez, 6. köt., 7. évf. (1901.) 56.

⁶⁴ 1664. aug. 1-jén, 1666. máj. 5-én, nov. 5-én, 1667. márc. 31-én, ápr. 16-án, okt. 4-én és 1668. márc. 1-jén Zemplén vm. közönségéhez írt leveleinek lelőhelye: MNL BAZML SFL IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. p.) Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési ir. 13. cs. és Uo. b.) Szirmay–Kazinczy-féle történelmi ir. Acta Politica. Historicum Tom. IV. Fasc. 157. No. 127–132. (A levelek digitális másolatáért Oláh Tamásnak tartozom köszönettel.)

⁶⁵ 1666. aug. 16-án és 1667. márc. 17-én id. Tolcsvai Nagy Jánoshoz, szőlőinek felügyelőjéhez írott két levelét, 1667. aug. 23-án pedig ugyancsak Nagy Jánosnak szóló nyugtáját keltezte Borsiból. Lelőhelyük: Sárospataki Református Kollégium Levéltára (= SRKL), A. II. 136–139. Nyomatásban lásd: A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. Szerk. *Dienes Dénes*. A szöveget gondozta, fordította, jegyzetekkel ellátta: *Balogh Judit, Dienes Dénes, Szabadi István*. Sárospatak, 2003. (Acta Patakina, XIV.) No. 59–61.

a kamarai⁶⁶ és a Batthyány-misszilisek⁶⁷ közül, végül az Osztrák Állami Levéltárból⁶⁸ mostanáig Báthory Zsófiának összesen 34 Borsiban keltezett levele került elő az 1662 és 1671 közötti évekből, s ehhez kell még Rákóczi Erzsébet imént említett esküvői meghívóját és a kis Rákóczi születése körüli hónapokban kelt, már szintén említett 5 további levelét hozzávennünk.⁶⁹ Udvari papja, Kiss Imre jezsuita páter ugyanakkor 9 eddig ismert levelét keltezte Borsiból, ahol nyilván úrnőjével együtt tartózkodott.⁷⁰ I. Rákóczi Ferencnek szintén 9 Borsiban kelt levele került elő az 1660-as évekből,⁷¹ 1668. dec. 22-én Borsiban kelt a fejedelem egy korábbi végrendeletének Zrínyi Ilona által is megerősített példánya,⁷² 1671-72-ből pedig további 6 dokumentum igazolja jelenlétét a kastélyban.⁷³ A kastély pusztulását nem sokkal megelőző időből való, utolsó adataink a család itteni tartózkodására Zrínyi Ilona két 1677 decemberében kelt levele. Az elsőt 16-án Szabolcs vármegyéhez,⁷⁴ a másodikat 29-én Zemplénhez⁷⁵ címezte.

A család tehát mégsem olyan ritkán tartózkodott itt, mint azt korábban vélték.

⁶⁶ Az 1662. szept. 10-én Segnyei Péter sárospataki várnagyhoz, 1663. ápr. 30-án Rákóczi Lászlóhoz, 1663. júl. 6-án Mikes Mihályhoz, 1668. márc. 3-án, 4-én és jún. 12-én özvegy Erdődi Adámné Rákóczi Erzsébethez, 1668. jún. 16-án és 17-én Béli Pálhoz és végül 1670. jan. 21-én Zichy István kamaraltnőkhöz írt leveleinek lelőhelye: MNL OL E 204. MKA Missiles, 4. cs. No. 1166–1167., 1175., 1178., 1183., 1191. és 37. cs. No. 1161–1163.

⁶⁷ Az 1664. szept. 27-én, 30-án, okt. 1-jén, 4-én és 10-én, 1667. dec. 24-én és – mint azt a kis Rákóczi születéséhez közeli időpont miatt fentebb már említettük – 1675. dec. 30-án özvegy Forgách Zsigmondné Batthyány Borbálához, 1664. szept. 29-én pedig egy bécsi gazdához s ugyanaznap Hannula Jakabhoz, a bécsi Pázmáneum igazgatójához címzett leveleket lásd: MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 2284–2290. és 2293–2294.

⁶⁸ A bécsi Haus-, Hof- und Staatsarchiv „Ungarische Akten Specialia” sorozatában 1671-ből Báthory Zsófia hat Borsiból keltezett irata maradt fenn: jún. 10-én, szept. 28-án és okt. 18-án Georg Ludwig de Sinzendorff grófhhoz, az Udvari Kamara elnökéhez, aug. 8-án és okt. 18-án Johann Paul Hoher báróhoz, az osztrák udvari kancellárhoz írt innen leveleket, szept. 20-án pedig ugyanitt állította ki megbízólevelét a császárvárosba küldött embere, Szalay Jakab számára. Lásd: Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (= ÖStA HHStA) Ungarische Akten Specialia Fasc. 265. Zipsper Städte 1649–1717 Konv. V. „1671. 10. Junii” fol. 1–2., 11–15., 29–30., ill. uo. Verschwörerakten VII. Varia (Pressburger Kommission etc.) Fasc. 324. Konv. C. 1671. VIII–IX. fol. 1–2. és Konv. D. 1671. X. fol. 29–30. (Ismét nem az eredeti iratokat, csupán azok világhálón is elérhető segédleteit használtuk: <http://www.archivportal.hu>)

⁶⁹ Lásd a 44., 45. és 57. jegyzetet!

⁷⁰ Ezek keltezése: 1664. máj. 25., szept. 27., okt. 4., dec. 22., 1668. márc. 26., jún. 16., 1669. jan. 4., máj. 3. és 1675. jan. 4. Valamennyit Batthyány Borbálához címezte. Uo. No. 26 684., 26 687–26 691., 26 695–26 696. és 26 703.

⁷¹ Három Zemplén vármegye közönségéhez címzett levele maradt fenn 1666. aug. 16-áról, 1667. dec. 29-éről és 1668. márc. 1-jéről. MNL BAZML SFL IV. 2001. Zemplén vármegye nemesi közgyűlésének ir. b.) Szirmay–Kazinczy-féle történelmi ir. Acta Politica. Iratok. Fasc. 217. No. 95.; Historicorum Tomus IX. Credentiales. Fasc. 173. No. 1645. és Uo. p.) Lajstromozatlan, évrendezett vegyes közgyűlési ir. 13. cs. (Oláh Tamás adatai.) – 1663. febr. 4-én Székely András sárospataki várnagyhoz, 1668. márc. 2-án és jún. 15-én pedig özvegy Erdődi Adámné Rákóczi Erzsébethez címzett leveleit őrzi a kamarai archívum: MNL OL E 204. MKA Missiles, 37. cs. No. 10 673., 10 675. és 10 678. A Batthyány-misszilisek között pedig további 3 levele maradt fenn neki is Batthyány Borbálához: 1664. okt. 4-i, 1673. márc. 27-i és 1674. ápr. 19-i keltezéssel. MNL OL P 1314. Batthyány család levéltára. Missiles. No. 39 233., 39 250. és 39 252.

⁷² ÖStA HHStA Ungarische Akten Miscellanea Fasc. 424. Hungarica aus der Hofbibliothek Konv. A. 1648–1690. fol. 92–93. (Lásd fentebb, a 68. jegyzetben említett segédletet a világhálón.)

⁷³ 1671. május 27-én a fentebb már említett nyilatkozata kelt Borsiban, március 25-én, április 15-én és október 1-jén pedig egy-egy konvenció szerződés: OSzK Kt. FH 107. I. Rákóczi Ferenc szegődményes könyve. fol. 20–22. (Sipos Ferenc adatai.) – 1672. ápr. 25-én egy végardói jobbágyainak szóló adománylevelét és egy tolcsvai szőlővel kapcsolatos zálogszerződését datálta Borsiból: SRKL K. cs. II. 1/146. és A II. 242. Kiadva: A Rákóczi-család a Sárospataki Református Kollégiumban őrzött dokumentumok tükrében. i. m. No. 71–72.

⁷⁴ Erről a megye 1678. január 17-én, Kisvárdán tartott közgyűléséből kelt válaszlevele tanúskodik. Említi *Thaly*: Rákóczi ifjúsága. I. m. 1881. 11. és 1882. 13.

⁷⁵ MNL BAZML SFL 2001. Zemplén Vármegye Nemesi Közgyűlésének ir. b.) Szirmay–Kazinczy-féle történelmi ir. Acta Politica. Autographa Hungarorum. Fasc. 231. No. 342. (Oláh Tamás által feltárt forrás.)

Emlékjelek Borsiban egykor és most

A legtöbben magukévá tették Thaly megállapítását, amely szerint Borsi nem lehetett a Rákóczi-ház méltóságának megfelelő rezidencia. Talán Köpeczi Béla fogalmazott a legviszszafogottabban, szerinte ugyanis Rákóczi „a család nem túlságosan fényes udvarházában” jött a világra.⁷⁶ Alaposabban elmélyedve azonban a forrásokban és átgondolva a család választási lehetőségeit, úgy véljük, hogy Borsi a Rákóczi-birtokok más központjaihoz mérten is kényelmes és otthonos *várkastély* volt.⁷⁷ Sőt, a katonai jelentőséggel bíró várak akár a császári őrségek jelenléte (Sárospatak, Tokaj), akár kedvezőtlenebb fekvésük (Munkács, Regéc, Ecsed) miatt nem is nyújthatták ugyanazt a kényelmes, zavartalan környezetet (tavasztól ősziig tágas kertet, télen pedig könnyebben kifűthető szobákat), amelyet Borsi *ekkor még* biztosíthatott. *Ekkor még* – hangsúlyozhatjuk ismét –, mert alig két évvel Rákóczi születése után a borsi várkastély elpusztult, és régi fényét többé sosem nyerte vissza. Az uradalom egy dátum nélküli urbáriuma szerint a borsi kastélyt Fekete János rebellis gyújtotta fel 1678-ban.⁷⁸ Az összeírás elkészültekor még csak a híd és a kapu épült újjá. Egy másik, 1688. április 6-án kelt leírásban még a rebelligek által teljesen elpusztított kastélyként említik.⁷⁹ Alig egy hónappal az ifjú fejedelem nagykorúsítása előtt,⁸⁰ 1694. február 8-án ismét részletes leírás készült Borsiról. Még romlott állapotában is kiérdemelte a „fejedelmi kastély” titulust, amelyet cölöpökön álló fahídon lehetett megközelíteni. Felvonó kapuja és azon túl egy két-

⁷⁶ Köpeczi: Döntés előtt. I. m. 13.

⁷⁷ Az egykorú források is várnak, illetve kastélynak, megerősített kastélynak (*castrum, castellum, castellum munitum*) említik, s nem udvarháznak (*curia*).

⁷⁸ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 115. No. 82. pag. 6. Lásd *H. Németh István: Urbáriumok és összeírások a Magyar Országos Levéltárban (Urbaria et Conscriptioes)*. CD-ROM. Bp., 2004., ill. <http://193.224.149.8/adatbazisokol/adatbazis/urbaria-et-conscriptioes>, itt azonban a leíró részben hibás évszám, 1678 helyett 1618 szerepel a felgyújtás éveként. – A pusztító kuruc csapat parancsnokának nevét egy másik forrás is megerősíti: Csatlós Erzsébet 1704 elején Rákóczihoz benyújtott (jan. 7-én megválaszolt) folyamodványában elmondja, hogy édesapja a fejedelem atyjának csatlósa volt, s akkor vesztette életét, amikor Fekete János a borsi kastélyt felégette. A Rákóczi-szabadságharc dokumentumai Abaúj-Torna, Borsod, Gömör-Kishont és Zemplén megyékből. 1703–1704. Szerk.: *Bánkúti Imre*. Miskolc, 2004. 131. (No. 70.)

⁷⁹ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 36. No. 25.

⁸⁰ Rákóczit 1694. márc. 9-én, 18. életének betöltése előtt nagykorúsította az uralkodó. Hasonmását közli Köpeczi: Döntés előtt. I. m. 35. sz. kép. Az oklevél lelőhelye azonban hibásan szerepel a képjegyzékben. A pontos jelzetet közli *Sipos Ferenc: A „rebellis” Rákóczi. „A német ruha alatt magyar és valóban hazafitűi szív dobog.” = Századok, 136. évf. (2002) 600/11. jegyzet.*

felé nyíló nagykapuja volt, az utóbbin egy kisajtóval. Az egész leírásból hajdan szebb napokat látott, de a pusztítás nyomait még másfél évtized után is magán viselő fejedelmi rezidencia képe tárul elénk. Sok helyiséget, köztük az emeleti „paloták” (értsd: tágas termek) egy részét is „padlás, fedél, ajtó és ablak nélkül” találták, néhány pedig új padlóssal, nyílászáróval volt ellátva. Az üres kápolna boltozatai alatt bort tároltak, az egyik palotában pedig kilenc köpű méhet.⁸¹ Látható, hogy a lassú újjáépítés, pontosabban állagmegóvás már legfeljebb az uradalmi gazdálkodás céljait szolgálta. II. Rákóczi Ferenc életében Borsi már nem tölthette be korábbi rendeltetését, ezért nem fordult meg itt a fejedelem oly gyakran, mint apja és nagyanyja. A szabadságharc idején mindössze egy adatunk van rá, hogy Rákóczi átutazóban megállt Borsiban: titkára méltónak tartotta megjegyezni, hogy a fejedelem 1707. december 3-án, a Bodrogből érkezve, *szülőhelyén* fogasztotta el ebédjét.⁸²

Összegzőképpen a következő megállapításokat tehetjük: 1. Zrínyi Ilona várandós állapotáról Rákóczi Erzsébet 1675. szeptember 27-én kelt levele az első forrásunk. 2. Rákóczi születési dátumára két teljes hitelűnek látszó adatunk van: a gyermek nyolcadik születésnapjára készült portréjának felirata és magának a fejedelemnek kései közlése *Vallomásaiban*. Ezek alapján annyit bizton állíthatunk, hogy maga a fejedelem úgy tudta, hogy 1676. március 27-én született, s gyermekkorában e napot környezete számon is tartotta. 3. A helyszín Rákóczi ugyanezen közlése szerint a borsi kastély volt, sőt *Vallomásainak* megírása előtt már több mint egy évtizeddel korábban magántitkára is ezt a helyszínt örököltette ránk naplójában. 4. Az apa, I. Rákóczi Ferenc és a nagyanyja, Báthory Zsófia meglehetősen hézagosan ismert itineráriuma mind a fenti dátum, mind pedig a helyszín hitelességét alátámasztja (1675 utolsó és 1676 első hónapjaiban mindketten itt tartózkodtak, I. Rákóczi Ferenc március végi zborói utazását is cáfolhatjuk), de perdöntő egykorú tudósítás mindmáig nem került elő a születésről. 5. A család huzamos tartózkodása alapján elvethetjük azt a korábbi vélekedést, hogy Rákóczi szülei Sárospatakról Munkácsra való utazás vagy menekülés közben tértek volna be Borsiba. 6. A borsi megerősített kastély (nem udvarház!) 1678. évi pusztulása előtt a Rákóczi család kedvelt tartózkodási helyeinek egyike volt (Báthory Zsófiának 40, I. Rákóczi Ferencnek 21, Zrínyi Ilonának pedig 2 Borsiban keltezett levelét ismerjük az 1662-től 1677-ig terjedő időszakból, s Borsiban kelt I. Rákóczi Ferenc végrendeletének egy Zrínyi Ilona által is megerősített példánya 1668 végén), sőt úgy véljük – de ebben a végső szó a művészettörténezszekeket illeti –, hogy a XVII. század középső harmadában a fejedelmi család rezidenciái között előkelő helyen állt.⁸³

⁸¹ MNL OL E 156. MKA U et C. Fasc. 78. No. 19.

⁸² Rákóczi, miután Szőlőskénél átkelt a Bodrogon, „ebédre Borsiban (az mely kastélyban született öfelsege) menván, onnét Lasztócra éccakára”, ahol csatlakozott udvarához. Lásd: II. Rákóczi Ferenc ezertizenkét napja. Beniczky Gáspár fejedelmi titkár diáriuma 1707. május 24 – 1710. február 28. Szerk. *Bánkúti Imre*. Bp., 2005. 79.

⁸³ Jelenleg szlovák–magyar együttműködés keretében folyik a kastély felújítása és az építéstörténet feldolgozása is. Egy előzetes áttekintésében Feld István egyenesen úgy fogalmaz, hogy I. Rákóczi György idejében a borsi reneszánsz kastély megjelenésében vetekedett a pataki várral. Lásd *Feld István*: A „nagyságos fejedelem” szülőhelye: Borsi reneszánsz kastélya. = *Műemlékvédelem*, 47. (2003) 307–310. *Wittinger Zoltán* fentebb már idézett beszámolója is egy jelentős reneszánsz kastély épületegyüttesét mutatja be: *Műemlékvédelem*, 2008. 46–53.